

УДК 631.4:811.161.2'374

DOI: 10.18524/2303–9914.2022.2(41).268704

¹С.П. Позняк, д. геогр. наук, професор¹Г.С. Іванюк, канд. геогр. наук, доцент²Н.С. Гавриш, д. юрид. наук, професор¹Львівський національний університет імені Івана Франка

кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів

вул. Дорошенка, 41, Львів, 79000, Україна

²Національний університет «Одеська юридична академія»

кафедра аграрного, земельного та екологічного права

вул. Академічна, 9, Одеса, 65009, Україна

e-mail: stepan.pozniak@lnu.edu.ua

ҐРУНТОЗНАВСТВО В СВІТЛІ МОВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Проаналізовано зміни ґрунтознавчої термінології у ХХ ст. Наведено українські ґрунтознавчі терміни періоду 20–30-х років ХХ ст. та їхнє сучасне тлумачення, досліджено походження і розвиток деяких термінів. Обґрунтовано доцільність повернення деяких забутих словосполучень і термінів, наголошено на необхідності збереження ідентичності української мови, зокрема в ґрунтознавстві.

Ключові слова: ґрунтознавство, ґрунти, мовне законодавство, терміни, правопис, словники.

ВСТУП

Захист і розвиток національної культури, мови, духовності й моралі є священним обов'язком кожного свідомого громадянина. Основою мовного законодавства країни є мовний закон, який утверджує одну або кілька мов у статусі державної і захищає мови національних меншин. Згідно з 10 статтею I Розділу Конституції України державною мовою в Україні є українська.

Засновник наукової географії України, вчений зі світовим ім'ям, Степан Рудницький, писав: «...рідна мова, це не тільки символ єдності, не тільки «однострій народу», але також головна підйома його політичного й культурного розвитку, головна передумова його поступу, вкінці одна з головних керм міжнародного життя в війні й мирі» (Рудницький, 1923, с. 125).

У природничих науках мовному питанню присвячені праці таких відомих вчених: Степана Рудницького, Григорія Махова, Михайла Голубця, Дмитра Тихоненка, Віктора Канівця, Олега Шаблія, Віктора Вергунова та інших.

Наскільки важлива мова для ідентифікації нашого народу можна зрозуміти ще й з того, як російська окупаційна влада впродовж багатьох років вела з нею боротьбу. Спочатку були царські укази про заборону української графіки, після 1933 року – політика на максимальне зближення української та російської мов. З часу відновлення незалежності України мовне питання і далі залишається відкритим.

Останнім часом у засобах масової інформації, на сторінках преси і в наукових виданнях широко обговорюється Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Закон визначає українську мову як єдину державну мову в Україні та покладає на державу обов'язок забезпечувати всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. У Законі зазначається, що мовою освітнього процесу в закладах освіти і мовою науки (ч. 1 ст. 21, 22) в Україні є державна мова («Закон України», 2019).

У п. 6 ч. 1 статті 3 декларується, що одним із завдань цього Закону є підтримка української мови шляхом сприяння: ...в) застосуванню української мови відповідно до вимог українського правопису та інших стандартів державної мови; г) вживанню замість іншомовних українських слів, словосполучень і термінів у разі, якщо в українській мові існують рівнозначні відповідники, та підвищенню рівня обізнаності громадян про них («Закон України», 2019).

Видатний український державний і церковний діяч, мовознавець, Іван Огієнко, писав: «Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис. Кожен учений мусить якнайкраще знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис, а також науку про рідномовні обов'язки; бути зразком доброго знання своєї літературної мови; працювати для вироблення і усталення якнайкращої наукової термінології зі свого фаху. Єдність наукової термінології – це сильний двигун розвитку науки, а тим самим і культури народу» (Огієнко, 1995, с. 34–35).

Розвиток мови тісно пов'язаний із історичним розвитком народу. Українська мова мала довготривалу трагічну долю. Причина й мета заборони української мови – асиміляція, нищення української нації (Кононенко П. & Кононенко Т., 1999).

Наукова термінологія формується одночасно з розвитком науки. Грунтознавство, як наука, зародилося наприкінці XIX ст., наукові праці з грунтознавства у той час публікували російською мовою. Щоб зрозуміти, в яких умовах відбувалося становлення української грунтознавчої термінології, необхідно дослідити розвиток української мови і наукової термінології зокрема.

Метою дослідження є аналіз змін, які відбувалися в українській грунтознавчій термінології у XX ст.; проінформувати наукову спільноту, громадян про забуті грунтознавчі українські словосполучення і терміни, «реанімувати» деякі з них.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У роботі використано методи аналізу та синтезу, порівняльний, порівняльно-історичний, описовий методи досліджень, джерелознавчий аналіз (опрацювання словників української мови: Рудницький, 1908; *Словарь української мови*, 1907–1909; *Правописний словник*, 1929; *Словник української мови*, 1970–1980; *Великий тлумачний словник*, 2005; *Український лінгвістичний портал*; *Етимологічний словник*, 2003; праць українських грунтознавців та інших літературних джерел).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХНІЙ АНАЛІЗ

Найвидатнішою працею української лексикографії до перевороту 1917 р. був чотиритомний «Словарь української мови», що вийшов за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909), у якому застосовано принцип фонетичного українського правопису.

Період 1917–1930 років характеризувався хвилею українізації, розквітом українського мовознавства, проведено значну роботу з унормування української літературної мови, наукової термінології, словників. Розвивається галузева термінологія, яка *створювалася на основі ресурсів рідної мови, укладачі словників старалися не запозичувати лексику з інших мов*. Зокрема, видано низку тематичних словників із сільськогосподарської тематики (Лященко; Кочерга & Кулик, 1994).

У 1928 році затверджений Український правопис (неофіційна назва – «харківський»), який став офіційним та уніфікованим для всієї України. Вже на початку 1930-х на Україну накочується хвиля тотального планового зросійщення, що відбувалося під гаслами боротьби з українським націоналізмом. До «харківського» правопису внесли суттєві зміни, скасувавши низку його норм як націоналістичних і таких, що «покликані штучно відірвати українську мову від великої братньої російської».

У 1933 році схвалили інший правопис, який з незначними змінами й доповненнями діяв до 1989 року. З української абетки вилучено літеру *г*, насильницькими методами усю термінологію (технічну, наукову) приведено в повну відповідність до російської. Період після 30-х років характеризувався відривом від використання ресурсів рідної мови та надмірною інтернаціоналізацією термінології (Лященко).

У 1989 році затверджено нову редакцію Українського правопису, а у 2019 р. – сучасну редакцію, яка повернула до життя деякі особливості правопису 1928 року, які є частиною української орфографічної традиції, і поновлення яких має сучасне наукове підґрунтя.

Важко уявити слово *грунт* без літери *г*, яка відома з кінця XVI ст. і набула поширення в XVII ст. У 1933 році ця літера зазнала «репресій». У державну мову її повернули аж у виданні Українського правопису 1989 року. У ґрунтознавстві ця нормативна літера і звук найчастіше функціонує у слові *грунт* і спільнокореневих словах: *грунтовий, ґрунтознавство, ґрунтознавець, ґрунтовтома, ґрунтозахисний, ґрунтотворний*. У працях ґрунтознавців і географів початку XX ст. з цією літерою знаходимо ще й такі слова: *мергель, деградація, коагуляція, агроном, граніт, гнайс, вегетація* (Махов, 1930; *Правописний словник*, 1929); у словнику С. Рудницького (1908): *географія, геологія, енергія, авіт, гіпс, габро, газ, магма, манган, вегетація, генетичний, гляціяльний, педольогія, термінологія* та ін.

Кожна галузь науки має свою термінологічну систему. Ґрунтознавство не є винятком.

У 1908 році С. Рудницький публікує у Львові, який на той час був під окупацією Австро-Угорської імперії, німецько-український географічний словник «Начерк географічної термінології». У цьому словнику чомусь відсутній термін *грунт*, натомість є такі поняття: *почва, земля, оземле; почвознавство, педо-*

льогія. Окрім цих термінів знаходимо й інші, які стосуються ґрунтознавства: *затряс, мляковата почва; ріняста, глиняста почви, порховина, порохнячка; рід почви; почвенна кривля, підложе; земледіле, культура почви; глей, глий; фалдоване, складковане; верства, слій, пласт, поклад; позем, уровень*. Є у словнику вживані і сьогодні терміни *чорнозем і червонозем*.

У 1918 році відомий науковець, агроном, міністр хліборобства УНР, А.Г. Терніченко, видав перший підручник українською мовою «Курс хліборобства: Ґрунтознавство» для середніх і нижчих сільськогосподарських шкіл і агрономічних курсів. Він був автором також багатьох інших україномовних праць для студентів і агрономів-практиків, за його редакцією видано (по смертю) науково-популярне енциклопедичне видання з сільськогосподарської тематики «Енциклопедія сільського господарства» (1927) (Вергунов & Білоцерківська, 2005; Тихоненко та ін., 2016).

Становлення українського ґрунтознавства припало на 1920–1940 рр. Воно відбувалося в гострому зіткненні думок, під невсипним оком влади, винесло трагічні наслідки окупації України, які поламали долі багатьом видатним науковцям (Канивец, 2005).

У пошуках найкращого мовного еквіваленту необхідно звертатися до прикладів з класичної літератури, авторитетних лексикографічних праць і народних джерел. Найбільше почерпнути з української ґрунтознавчої термінології можемо з публікацій учених, які працювали у 20–30-х роках ХХ ст. Це період, коли заговорили про феномен українського ґрунтознавства. Мабуть, найкращим його популяризатором можна назвати професора Григорія Григоровича Махова, який був одним із фундаторів і творців власне українського ґрунтознавства. Тривалий час у радянській галузевій науковій літературі ім'я професора Махова замовчувалося, повернулося до наукового обігу лише за часів незалежності України (Тихоненко та ін., 2016; Позняк & Гнатишин, 2000). Професор Г.Г. Махов був засновником і директором Інституту експериментального ґрунтознавства СГНК України, організатором першого з'їзду ґрунтознавців України (1923 р.), учасником першої Всесоюзної сільськогосподарської виставки в Москві (1923 р.), де демонстрував зразки ґрунтів дослідних станцій України і складену ним першу схематичну карту ґрунтів України у масштабі 60 верст в англійському дюймі (Тихоненко та ін., 2016). За методикою Г.Г. Махова і Д.Г. Віленського зібрано колекцію ґрунтів України, яку було представлено на 1-му Міжнародному ґрунтознавчому конгресі у м. Вашингтон (1924). У 1927 р. Г.Г. Махов склав і видав першу 25-верстову детальну карту ґрунтів України (масштаб 1:1 000 000) на генетичній основі з текстом українською та англійською мовами (Вергунов, 2021). У 1925 р. Г.Г. Махов видає працю «Ґрунтознавство» – перший підручник для вищих навчальних закладів, написаний українською мовою. У 1930 році українською мовою публікується неперевершена монографія професора Махова «Ґрунти України», яка відобразила багаторічні дослідження ґрунтів України. У 1937 р. Г.Г. Махов і Н.Б. Вернандер публікують наукову працю з класифікації і номенклатури ґрунтів України, яка була використана під час складання номенклатурного списку ґрунтів України для цілей великомасштабного обстеження ґрунтів України в 1957–1961 рр. (Тихоненко та ін., 2016).

У пізніший період основні наукові праці, в яких підсумовані результати досліджень ґрунтів України, друкувалися російською мовою (Вернандер та ін., 1951; Атлас почв, 1979; Полевой определитель почв, 1981; Природа УССР, 1986; Почвы Украины, 1988), а у тій незначній кількості, що вийшла українською (Методика, 1958; *Агроґрунтове районування*, 1969; Андрущенко, 1970), застосований правопис і термінологія редакції 1933 р. і пізніших років.

Найбільш авторитетним науковим виданням, з якого можемо почерпнути власне українські ґрунтознавчі терміни, вважаємо монографію Г.Г. Махова «Ґрунти України» (1930).

Г.Г. Махов важливої ролі надавав використанню морфологічного методу дослідження ґрунтів, зазначав, що морфологічні дані можна використовувати для розв'язання найважливіших проблем ґрунтознавства (Махов, 1930). Вигляд ґрунту, його габітус складається з чергування горизонтів і переходу їх до незмінної ґрунтової породи, що утворює ґрунтовий профіль. Професор Махов називає генетичні горизонти *поземами*, підгоризонти – *підпоземами*, а потужність профілю чи генетичних горизонтів – *грубизною ґрунту, поземів (таблиця 1)*. Такі ж терміни знаходимо і в працях інших ґрунтознавців, географів того часу (Крокос, 1932), у словниках (Рудницький, 1908; *Словарь української мови*, 1907–1909; *Правописний словник*, 1929). Термін *позем* поширений також у радянських і сучасних словниках (*Словник української мови*, 1970–1980; *Великий тлумачний словник*, 2005) (*таблиця 2*), проте ґрунтознавці ним не послуговуються.

Забарвлення різних генетичних горизонтів є історичною ознакою для того, щоб вирішити їхнє походження і хімізм. У той же час ця ознака цінна і своїм практичним значенням, оскільки із забарвленням ґрунту пов'язують його родючість і таким чином, як пише Г. Махов: «...кольорова класифікація ґрунтів була б найзрозуміліша для господаря-практика» (Махов, 1930, с. 230).

У сучасному ґрунтознавстві для визначення кольорів генетичних горизонтів ґрунтів використовують уніфіковану шкалу Манселла, де колір ґрунту передається певним індексом. Цікавим, але незвичним як для сучасного ґрунтознавця є застосування деяких назв кольорів ґрунтів у працях ґрунтознавців першої третини ХХ ст.: брунатне, полове, шоколадне, попільне, барнясте, брунатне, брунатисто-буре, гніде, блакитняве, малинове забарвлення (Махов, 1930; Атлас України, 1937).

Забарвлення ґрунтів України змінюється з півночі на південь з попільно-сірих тонів (попільнякові ґрунти), до темно-сірих з брунастим відтінком і сірих (чорноземи та сірі лісові ґрунти лісостепу), темно-сірого (звичайні чорноземи), до каштанового (барнястого) у надморській смузі півдня України. Зі сходу на захід забарвлення ґрунтів набуває нових відтінків: від сірих до ясно-брунатистих тонів і навіть червонуватих (Махов, 1930, с. 229).

У класифікації структурних ґрунтових агрегатів Г. Махов виділяє деякі відміни структур, відповідників яких не знаходимо в сучасній ґрунтознавчій термінології: злито-зерняста, зернясто-щільно-горіхувата, пухко-стовпчаста, клинувата; кубоподібну структуру вдало, як на нашу думку, називає симетричною (*таблиця 1*).

Таблиця 1

Ґрунтознавчі терміни та їхнє сучасне тлумачення

Терміни періоду 20–30-х рр. XX ст.	Найбільш поширений відповідник у сучасній літературі	Терміни періоду 20–30-х рр. XX ст.	Найбільш поширений відповідник у сучасній літературі
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>1</i>	<i>2</i>
Позем	Горизонт	Недокис заліза	Закисне залізо
Підпозем	Підгоризонт	Процес відокиснення	Процес відновлення
Переходові поземи	Перехідні горизонти	Половий	Палевий
Грубизна поземів	Потужність горизонтів	Барнястий	Каштановий
Горішній, долішній	Верхній, нижній	Брунатний	Коричневий, темно-жовтий
Викрутасті і поземі псевдофібри	Хвилясті і горизонтальні псевдофібри	Чорноземля	Чорнозем
Перетин ґрунту	Розріз ґрунту	Чорноземельний ґрунт	Чорноземний ґрунт
Верстуватість	Шаруватість	Попільнякові ґрунти	Підзолисті ґрунти
Проверстки	Прошарки	Спопільнення	Опідзолення
Поволока ґрунтова, четвертинна, льодовикова	Покрив ґрунтовий, четвертинний, льодовиковий	Спопільниковілі ґрунти	Опідзолені ґрунти
Надми	Дюни	Попільнякотворення	Підзолотворення
Матірна, матерня порода	Материнська порода	Болотяні ґрунти	Болотні ґрунти
Четвертинні поклади	Четвертинні відклади	Низинний, темно-кольоровий ґрунт	(?) лучно-чорноземний ґрунт
Глинясті лупаки	Глинисті сланці	Груба чорноземля	Чорнозем потужний
Наметні (наметневі смуги, поля)	Уламки порід кінцево-моренних форм рельєфу	Жирна (тучна) відміна чорноземлі	Високогумусний вид чорнозему
Морена ґрунтоутворює	Морена є ґрунтоутворюючою породою	Деградована чорноземля	Чорнозем опідзолений
Поземність (рослин)	Ярусність	Гумозність, найгумозніші ґрунти	Гумусність, ґрунти з найвищим умістом гумусу
Зілляста рослинність	Трав'яниста рослинність	Структура ґрунту:	
Вогкий степ	Вологий степ, лучно-степова зона	Поземно витягнуті грудки	Агрегати, розвинені по горизонтальній осі
Морено-зандрова зона	Зона мішаних лісів	Зерняста	Зерниста
Повапнення ґрунтів	Вапнування ґрунтів	Злито-зерняста	Немає відповідника

продовження таблиці 1

1	2	1	2
Пори, поруватий	Пори/шпари, пористий/шпаруватий	Зернясто-щільно-горіхувата	Немає відповідника
Вбірний/вбиральний комплекс	Вбирний комплекс	Грудчаста, грудочкувата	Грудкувата
Поволока колоїдів	Колоїдні плівки, кутани	Клинувата	Немає відповідника
Кремнеземиста присипка/ обсіпка	Кремнеземна присипка	Платівчаста	Пластинчаста
Карбонатне борошно	Карбонатна присипка	Пухко-стовпчаста	Немає відповідника
Вапняковий рушник	Немає відповідника	Симетрична	Кубоподібна

Г. Махов значну увагу приділяв також вивченню новоутворень ґрунту. Вчений вважав, що термін *новоутворення* не можна визнати вдалим через те, що деякі з таких виділень є, навпаки, реліктами, що свідчить про інші умови ґрунтоутворення в раніші періоди існування певного ґрунту. Поділ новоутворень за хімічним складом і за формою з часів Г. Махова і до сьогодні не зазнав суттєвих змін. Деякі з термінів не поширені в сучасній літературі, наприклад, *вапняковий рушник* (широка горизонтальна білувата смуга суцільних карбонатних вицвітів), *стрічкуваті скупчення* (борошністі скупчення карбонатів у формі прямовисних смуг), *скориночки солей*, *поволока* (Махов, 1930).

За літературними джерелами проаналізовано походження та розвиток деяких ґрунтознавчих термінів, у тому числі, назв ґрунтів.

Еталоном ґрунтів вважають чорнозем. У науковій літературі зазначається, що народний термін *чорнозем* у термінологію ввів М. В. Ломоносов (1763 р.), причому він застосовував цю назву для позначення чорноземних ґрунтів і перегною. В публікаціях до М. В. Ломоносова ґрунти з чорним забарвленням і в народі, і в науці називали *чорні землі*.

В Україні ґрунти, які мали близький до чорного колір, селяни називали чорноземами, хоча не завжди під цим словом криється наукове значення терміну *чорнозем* як окремого типу ґрунту. У словнику української мови за редакцією Б. Д. Грінченка, який є цінною лексикографічною пам'яткою, назва цього ґрунту наведена лише у жіночому роді – чорно́земля.

Вчені Г. Махов, В. Крокос та інші теж вживали цей термін у жіночому роді, тоді як В. Чередієв, описуючи ґрунти етнічних територій України (Атлас України, 1937) і посилаючись на карту ґрунтів Г. Махова, називає цей ґрунт чорно́земом. У багатьох інших словниках, у тому числі, опублікованих у середині 20 ст. і сучасних подається подвійний варіант назви: чорно́зем (родючий чорний ґрунт, багатий на перегній, що утворився переважно в степових і лісостепових районах) і чорно́земля (*Словарь української мови*, 1907–1909; *Правописний словник*, 1929; *Словник української мови*, 1970–1980; *Великий тлумачний словник*, 2005; *Український лінгвістичний портал*).

Зауважимо, що в сучасній науковій літературі послуговуються винятково терміном *чорнозем*, причому в усному мовленні неправильно його наголошують (на літері *é*).

У всіх наукових публікаціях з ґрунтознавства і географії ґрунтів широко застосовуються терміни *підзолистий ґрунт*, *підзол*, *підзолистий процес*, *опідзолення* та інші. Термін *підзол* у наукову літературу ввів у 1859 р. смоленський статист Я. А. Соловйов, а закріпив у науці В. В. Докучаєв. Слово запозичене з народного російського лексикону, походило від досвіду селян, при якому перша оранка цілини оголює *золородібний* (схожий на золу) шар ґрунту. Є й інша думка про походження терміну. Академік О. Н. Соколовський (1954) у своїй україномовній праці пише, що термін *підзол* виник у північних говірках російської мови в умовах «вогневої» системи землеробства, де на очищених від лісу ділянках спалювали рештки лісу (верхівки, гілки), а попіл від них розкидали й заорювали. Підзоли – це ґрунти в буквальному значенні «з-під золи» (Соколовський, 1954, с. 272).

У словнику української мови Грінченка слова *зола* немає, натомість знаходимо *попіл* (таблиця 2). У працях ґрунтознавців першої третини ХХ ст. ґрунти з горизонтом, збагаченим SiO_2 , які мають ясно-сірий, білуватий колір називають не підзолами чи опідзоленими, а *попільняковими ґрунтами*, а процес, який розвивається у цих ґрунтах – *спопільнення* (в сучасній літературі – опідзолення).

У Великому тлумачному словнику наведено таке тлумачення слів: *попіл* – легка пилоподібна сіра маса, яка залишається після згорання чого-небудь; переносне – сірий колір; *зола* – незгорілі мінеральні рештки у вигляді пилу, що залишаються після спалювання якої-небудь речовини; деревний попіл, що використовується для зоління білизни.

Походження слова *попіл* можливе з кількох слов'янських мов і пов'язане зі словами *палити*, *горіти*, *полум'я*, а також з латинської та грецької мов, від слів, що означають *дуже дрібне борошно*, *подібне до пилу* (Етимологічний словник, 2003). Власне останнє тлумачення цього терміну найбільше відображає морфологію попільнякових ґрунтів з присипкою SiO_2 , яка якраз і схожа на борошно.

Ґрунтознавець Ф. І. Левченко, під керівництвом якого здійснювалося обстеження ґрунтів Волині (1913 р.), разом з іншими науковцями, розробили класифікацію попільнякових (підзолистих) ґрунтів за ступенем розвитку попільнякового (підзолистого) процесу (спопільнення) та гранулометричного складу ґрунтів (Тихоненко та ін., 2016).

Г. Г. Махов у своїх працях широко використовував терміни *попелясті ґрунти*, *попільняки*. В номенклатурі ґрунтів України вчений виділяв різні підтипи і види попелястих ґрунтів: слабоспопільнений, лесовий попільняковий, темнокольоровий спопільнений, лісовий спопільнений, попільняковий глеєвий, попільняковий ґрунт на супіскуватому лесі, попільнякова пісковина та інші (Махов, 1925; 1930). Ці терміни, у свій час були насильницьким способом видалені з наукової літератури і, на жаль, забуті.

Для позначення кольору в назвах деяких ґрунтів застосовують складні слова, першою частиною яких є слово *ясно-*, або *світло-*, що означає: менш насичений, менш густий у порівнянні з основним кольором. Цікаво, що у словни-

Таблиця 2
Грунтознавчі терміни у словниках різних років видань

Словарь української мови / Б. Грінченко (1907–1909)	Правописний словник / Г. Голоскевич (1929)	Словник української мови: в 11 томах (1970–1980)	Великий тлумачний словник сучасної української мови (2005)	«Словники України» online. Український лінгвістичний портал
грунт, ґрунт	грунт, ґрунт, ґрунтознавець, ґрунтознавство	ґрунтознавець, ґрунтознавство	грунт, ґрунтовий, ґрунтознавець, ґрунтознавство	ґрунт
-*	-	ґрунтовтома, ґрунтостомлення	ґрунтовтома= ґрунтостомлення	ґрунтовтома, ґрунтовтомлення, ґрунтостомлення
-	-	ґрунтоворний, ґрунтоуворювальний, ґрунтоутворення	ґрунтоворний= ґрунтоуворювальний, ґрунтоутворення	ґрунтоворний, ґрунтоуворювальний, ґрунтоутворення
кайма	-	кайма, бахрома	кайма, бахрома	кайма
-	-	зола, зольність	зола, зольність	зола і зольність
попелястий, попіл	попелястий, попіл	попелястий, попеластий, попіл	попіл, попільний, попільність	попіл
-	-	підзол=підзоленьник, підзолистий, підзолотворення	підзол=підзоленьник, підзолистий, підзолотворення	підзол=підзоленьник, підзолистий, підзолотворення
-	горизонт	горизонт	горизонт	горизонт
поземний, поземно	поземний	поземий, поземний	позем (горизонт, обрій, ґрунт, основа)	поземний, поземно
верства, шар	верства, шар	верства, шар	верства, шар	верства, шар
чорноземля	чорнозем, чорноземля	чорнозем, чорноземля	чорнозем, чорноземля	чорнозем, чорноземля
брунат, брунатний (темний, смуглий, каштановий)**	-	брунатний, брунатний	брунастий=брунатний (коричневий, темно-жовтий, каштановий)	брунастий, брунатний
барна(я)вий, барнястий (бурий, коричневий, каштановий)	-	-	барнавий	-
ґнідлий (коричневий, бурий)	-	ґнідлий	ґнідлий (темно-коричневий)	ґнідлий
яснобарвий ясножовтий	яснозелений, ясносиній	світло-зелений, ясно-зелений	світло-червоний, ясно-червоний	світло-жовтий, ясно-жовтий

* термін відсутній у словнику
** (курсивом) – тлумачення слова

ках початку ХХ ст. відсутні слова з частиною *світло-*, подібні терміни писали без дефісу. У словнику 1907–1909 рр. слово *ясножовтий* перекладається на російську як «светло-желтый». У словниках, виданих у пізніший час зустрічаємо обидва варіанти: *світло-* і *ясно-*, причому другий варіант вважається поетичним (*Великий тлумачний словник*, 2005).

У ґрунтознавчій літературі та словниках (*таблиця 2*) поширений термін *капілярна кайма*, дехто з авторів вживає словосполучення *капілярна бахрома*. Під цим терміном розуміють шар ґрунту, розміщений безпосередньо над водоносним горизонтом, що містить у собі капілярну підперту воду, гідравлічно пов'язану з вологою водоносного горизонту. У тлумачному словнику знаходимо таке пояснення термінів: *кайма* – те саме, що облямівка, лямівка, обвідка; *бахрома* – суцільний ряд ниток, шнурків, що вільно звисають; тасьма з таким рядом ниток або шнурків (*Великий тлумачний словник*, 2005). Оскільки вода по капілярах піднімається від рівня ґрунтових вод на певну висоту, капіляри мають вигляд наче шнурків, які здіймаються над водоносним горизонтом. На нашу думку, застосування терміну *капілярна бахрома* є більш обґрунтованим.

Мова, в тому числі наукова, як живий організм, з часом зазнає певних змін, одні слова відмирають, а замість них постають нові. Так, у сучасному ґрунтознавстві архаїчними можна вважати терміни *механічний склад*, *півтораокиси*, *об'ємна маса*, *питома вага ґрунту*, *третинний період*. Замість них уживаємо: *гранулометричний склад*, *сесквіоксиди*, *щільність будови*, *щільність твердої фази ґрунту*, *палеоген-неогеновий період*.

У сучасній українській ґрунтознавчій термінології поширено багато слів, запозичених з різних мов: *ортиштейни*, *кутани*, *нодулі*, *скелетани*, *тубули*, *фрэджіпен*, *педон*, *педологія*, *педосфера*, *лесиваж*, *рендзини* та інші. Разом з тим, деякі назви ґрунтів, поширені в номенклатурних списках ґрунтів України, стали міжнародними: *солонець*, *солончак*, *глейовий ґрунт*, *підзол*, *чорнозем*, *каштанозем*.

ВИСНОВКИ

В умовах сучасного інформаційного суспільства інтернаціоналізація термінології є природним процесом, який відбувається не лише в українській науці, але й за кордоном. Проте, ідентичність кожної мови є дуже важливою, в тому числі у професійних галузях.

Зважаючи на прийнятий Верховною Радою України Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» вважаємо, що в наукових публікаціях, зокрема ґрунтознавстві, в побуті необхідно надавати перевагу термінам українського походження. Тим самим привернемо увагу науковців до важливих і болючих питань і потреби активного та наполегливого вивчення і захисту української мови в Україні.

Вважаємо за необхідне у номенклатурному списку і класифікації ґрунтів України замість терміну *підзолисті ґрунти* застосовувати *попелясті ґрунти* і похідні від цього слова (*спопільнення*, *попільняки* та ін.), а також повернути в науковий вжиток терміни *позем*, *верства*, *проверстки*, *верствуватість* тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Агрогрунтове районування України. *Агрохімія і ґрунтознавство*. Київ: Урожай, 1969. Вип. 12. 212 с.
- Андрущенко Г. О. Ґрунти західних областей УРСР: у 2 ч. Львів–Дубляни: Вільна Україна, 1970.
- Атлас почв Украинской ССР / под ред. Н. К. Крупского, Н. И. Полупана. Київ: Урожай, 1979, 160 с.
- Атлас України й суміжних країн / за заг. ред. В. Кубійовича. Наукове товариство ім. Шевченка. Львів. 1937. 113 с.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
- Вергунов В. А. Г. Г. Махов – видатний український учений у галузі агрогрунтознавства, організатор сільськогосподарської дослідної справи (1886–1952). *Вісник аграрної науки*. 2021, № 4 (817) С. 77–81. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202104-10>
- Вергунов В. А., Білоцерківська А. С. Терниченко Аристарх Григорович. *Енциклопедія історії України*. Т. 10. Т – Я. Київ: Наукова думка, 2005. С. 66.
- Вернандер Н. Б., Годлин М. М., Самбур Г. Н., Скорина С. А. Почвы УССР. Киев-Харьков: Госсельхозиздат УССР, 1951. 326 с.
- Етимологічний словник української мови: В 7 т.– Т. 4: Н–П / О. С. Мельничук (гол. ред.). НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 2003. С. 517.
- Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 9.10.2022)
- Канивец В. И. Неспokoйные 30–40-е годы XX века в почвоведении Украины. *Почвоведение: история, социология, методология*. М., 2005. С. 90–93.
- Кононенко П. П., Кононенко Т. П. Феномен української мови: Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. Київ: Наша культура і наука, 1999. С. 17–19.
- Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України»-ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/stru#Stru> (дата звернення: 9.10.2022)
- Кочерга Ольга, Кулик Володимир. Українські термінологічні словники довоєнного періоду в бібліотеках Києва та Львова. *Вісник НАН України*. 1994, № 2. С. 55–61.
- Крокос В. І. Інструкція до вивчення четвертинних покладів України. *Четвертинний період*. Вип. 3, Київ: ВУАН, 1932. С. 17–56.
- Лященко О. А. Укладання сільськогосподарських словників у 20–30-х рр. XX ст. URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Philologia/27992.doc.htm (дата звернення: 9.10.2022)
- Махов Г. Г. Ґрунти України. Харків: Радянський селянин, 1930. 330 с.
- Махов Г. Г. Ґрунтознавство. Харків, 1925. 160 с.
- Методика крупномасштабного дослідження ґрунтів колгоспів і радгоспів Української РСР. / Г. О. Андрущенко та ін. Харків: Держсільгоспвидав УРСР, 1958. 483 с.
- Отієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 46 с
- Підзолисті ґрунти. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96_%D2%91%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%B8 (дата звернення: 9.10.2022)
- Позняк С. П., Гнатишин Г. Б., Григорій Махів – одне із забутих імен українського ґрунтознавства. *Історія української географії*. Тернопіль, 2000. Вип. 2. С. 22–24.
- Полевой определитель почв / под ред. Н. И. Полупана и др. Київ: Урожай, 1981. 320 с.
- Почвы Украины и повышение их плодородия. Т. 1. Экология, режимы и процессы, классификация и генетико-производственные аспекты / под. ред. М. И. Полупана. Киев: Урожай, 1988. 296 с.
- Правописний словник (за нормами Українського правопису Всеукраїнської Академії Наук) / Григорій Голоскевич. Харків, 1929. 633 с.
- Природа УССР. Почвы / Н. Б. Вернандер и др. Київ: Наукова думка, 1986. С. 40–44.
- Рудницький С. Начерк географічної термінології. Львів, 1908. 151 с.
- Рудницький Степан. До основ українського націоналізму. 2-ге видання. Відень – Прага: Український скиталець, 1923. 165 с.
- Словарь української мови / уряд. Борис Грінченко. Томи I – IV. Київ, 1907–1909.
- Словник української мови: в 11 томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
- Соколовський О. Н. Курс сільськогосподарського ґрунтознавства. Київ: Держсільгоспвидав, 1954. 427 с.

Терниченко А. Курс хліборобства: підруч. для сер. і нижчих с.-г. шкіл і агроном. курсів. Ч. 1: Грунтознавство. К., 1918. 130 с.

Тихоненко Д.Г., Вергунов В.А., Горін М.О., Новосад Н.М. Грунтознавство в Україні: історія та сучасність: монографія. Ч. 1 / за ред. Д.Г. Тихоненка з передмовою. Харків: Майдан, 2016. 408 с.

Український лінгвістичний портал. «Словники України» online. URL: https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/?fbclid=IwAR2zspynoBND4-nY2pd0_r4hpGcy_903YGpEsC7S-XbX8jjELVsPwB-jbwk (дата звернення: 9.10.2022).

REFERENCES

Ahrohruntove raionuvannia Ukrainy (Agro-soil zoning of Ukraine). (1969). *Agrochemistry and soil science*. Kyiv: Harvest. Issue 12. [In Ukrainian].

Andrushchenko, G. O., Vernander, N. B., Grin, G. S. and oth. (1958). *Metodyka krupnomasshtabnoho doslidzhennia hruntiv kolhospiv i radhospiv Ukrainiskoi RSR*. (Methods of large-scale study of soils of collective farms and state farms of the Ukrainian SSR). Kharkiv: State Agriculture issued by the Ukrainian SSR. [In Ukrainian].

Andrushchenko, H. O. (1970). *Grundy zakhidnykh oblastei URSR* (Soils of the western regions of the Ukrainian SSR): in 2 parts. Lviv-Dublyany: Free Ukraine. [In Ukrainian].

Atlas pochv Ukrainiskoi SSR (Atlas of soils of the Ukrainian SSR). (1979). / Ed. N. K. Krupskiy & N. I. Polupan. Kyiv: Harvest. [In Russian].

Atlas Ukrainy i sumezhnykh kraiv (Atlas of Ukraine and adjacent lands). (1937). / Ed. V. Kubiiovych Scientific Society by Shevchenko. Lviv. [In Ukrainian].

Etymolohichni slovnyk ukrainiskoi movy (Etymological dictionary of the Ukrainian language): In 7 volumes – Vol. 4: N – P. (2003). / O. S. Melnychuk (editor-in-chief). NAS of Ukraine. Inst. of Linguistics by O. O. Potebni. Kyiv: Scientific thought. 517. [In Ukrainian].

Kanivets V. I. (2005). *Nespokojnye 30–40-e gody XX veka v pochvovedenii Ukrainy* (Restless 30–40-th of the twentieth century in soil science of Ukraine). *Soil science: history, sociology, methodology*. Moskov. 90–93. [In Russian].

Kocherha, Olha & Kulyk, Volodymyr (1994). *Ukrainski terminolohichni slovnyky dovoiennoho periodu v bibliotekakh Kyieva ta Lvova* (Ukrainian terminological dictionaries of the pre-war period in the libraries of Kyiv and Lviv). *Visnyk of the Ukraine National Academy of Sciences*. № 2. 55–61.

Kononenko, P. P. & Kononenko, T. P. (1999). *Fenomen ukrainiskoi movy: Heneza, problemy, perspektyvy. Istorychna misiia* (The phenomenon of the Ukrainian language: Genesis, problems, prospects. Historical mission). Kyiv: Our culture and science. 17–19. [In Ukrainian]

Konstitucija Ukrainy. (Constitution of Ukraine): Law of Ukraine. No. 254k/96-BP. (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr/stru#Stru> [In Ukrainian]

Krokos, V. I. (1932). *Instruktsiia do vyvchennia chetvertynnykh pokladiv Ukrainy* (Instructions for the study of Quaternary deposits of Ukraine). *Quaternary. Issue 3*, Kyiv: VUAN. 17–56. [In Ukrainian].

Liashchenko, O. A. *Ukladannia silskohospodarskykh slovnykiv u 20–30-kh rr. XX st.* (Compilation of agricultural dictionaries in the 20–30's of the twentieth century). URL: http://www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Philologia/27992.doc.htm [In Ukrainian].

Makhov, H. H. (1925). *Gruntoznavstvo*. (Soil Science). Kharkiv. [In Ukrainian].

Makhov, H. H. (1930). *Grundy Ukrainy*. (Soils of Ukraine). Kharkiv: Soviet peasant. [In Ukrainian].

Ohienko, I. (1995). *Nauka pro ridnomovni obov'iazky*. (The science about the native language responsibilities). Lviv: Fenix. [In Ukrainian]

Pidzolysti grundy. (Podzolic soils). Material from Wikipedia – the free encyclopedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%96%D0%B4%D0%B7%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96_%D2%91%D1%80%D1%83%D0%BD%D1%82%D0%B8 [In Russian].

Pochvy Ukrainy i povyshenie ih plodorodiyi (Soils of Ukraine and increasing of their fertility). Vol. I. Ecology, regimes and processes, classification and genetic-production aspects. (1988). / Ed. M. I. Polupan. Kyiv: Harvest. [In Russian].

Polevoj opredelitel pochv (Field determinant of soils) (1981). / Ed. N. I. Polupan et al. Kyiv: Harvest. [In Russian].

Pozniak, S. P. & Hnatyshyn, H. B. (2000). *Hryhorii Makhiv – odne iz zabutykh imen ukrainskoho gruntoznavstva*. (Hryhorii Makhiv – one of the forgotten names of Ukrainian soil science). *History of Ukrainian geography*. Ternopil. Issue. 2. 22–24. [In Ukrainian].

- Pravopysnyi slovnyk (according to the norms of the Ukrainian spelling of the All-Ukrainian Academy of Sciences) (Spelling dictionary (according to the norms of the Ukrainian spelling of the All-Ukrainian Academy of Sciences). (1929). / Ed. Hryhoriy Holoskevych. Kharkiv. [In Ukrainian]
- Rudnytskyi, S. (1908). Nacherk heohrafichnoi terminolohii. (Outline of geographical terminology). Lviv. [In Ukrainian]
- Rudnytskyi, Stepan (1923). Do osnov ukrainskoho natsionalizmu. (To the foundations of Ukrainian nationalism). 2nd edition. Vienna – Prague: Ukrainian wanderer. [In Ukrainian]
- Slovar ukrainskoi movy (Dictionary of the Ukrainian language). (1907–1909). / Ed. Borys Hrinchenko. Volumes I–IV. Kyiv. [In Ukrainian]
- Slovyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh (Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.). (1970–1980). Ukrainian SSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics. / Ed. I.K. Bilodid. Kyiv: Scientific thought. [In Ukrainian]
- Sokolovskiy, O. N. (1954). Kurs silskohospodarskoho gruntoznavstva (Course of agricultural soil science). Kyiv: State Agricultural Service issued. [In Ukrainian].
- Ternychenko, A. (1918). Kurs khliborobstva (Course of farming): Soil Science. A textbook for secondary and lower agricultural schools and agronomic courses. Kyiv. [In Ukrainian].
- Tykhonenko, D. H., Verhunov, V. A., Horin, M. O. & Novosad, N. M. (2016). Gruntoznavstvo v Ukraini: istoriia ta suchasnist: monohrafiia. (Soil science in Ukraine: history and modernity: monograph). Part 1 / Ed. D.H. Tykhonenko with a preface. Kharkiv: Maidan. [In Ukrainian].
- Ukrainskyi linhvistychnyi portal. «Slovyky Ukrainy» online. (Ukrainian linguistic portal. «Dictionaries of Ukraine online»). Retrieved from https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/?fbclid=IwAR2zspynoBND4-nY2pd0_r4hpGcy_903YGpEsC7S-XbX8jjELVsPwB-jbwk [In Ukrainian]
- Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language): 250 000 (2005). / Compiled and edited by V.T. Busel. Kyiv; Irpen: Perun. VIII. [In Ukrainian]
- Verhunov, V. A., Bilotserkivska, A. S. (2005). Ternychenko Arystarkh Hryhorovych (Ternychenko Arystarkh Hryhorovych). *Encyclopedia of the History of Ukraine. T. 10. T – Ya*. Kyiv: Scientific thought. 66. [In Ukrainian].
- Verhunov, V. A. (2021). Makhov – vydatnyi ukrainskyi uchenyi u haluzi ahrogruntoznavstva, orhanizator silskohospodarskoi doslidnoi spravy (1886–1952). (H.H. Makhov – an outstanding Ukrainian scientist in the field of agrosil science, organizer of agricultural research (1886–1952)). *Bulletin of Agrarian Science*, № 4 (817). 77–81. DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202104-10>. [In Ukrainian].
- Vernander, N. B., Godlin, M. M., Sambur, G. N., Skorina, S. A. (1951). Pochvy USSR. (Soils of the USSR). Kharkiv: State Agricultural Publishing House of the Ukrainian SSR. [In Russian].
- Vernander, N. B., Gogolev, I. N., Kovalishin, D. I., Novakovskiy, L. Ya., etc. (1986). Priroda USSR. Pochvy. (The nature of the USSR. Soils). Kyiv: Scientific thought. 40–44. [In Russian].
- Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi» (Law of Ukraine «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language») of April 25, 2019 № 2704-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>

Надійшла 15.10.2022

S. P. Poznyak¹

H. S. Ivanyuk¹

N. S. Havrysh²

¹Ivan Franko National University of Lviv

Department of Soil Science and Geography of Soils

Doroshenka str. 41, Lviv, 79000 Ukraine.

²National University «Odesa Law Academy»

Department of Agricultural, Land and Environmental Law

Faculty of Social Law

Academichna str., 9, Odesa, 65009 Ukraine.

e-mail: stepan.pozniak@lnu.edu.ua

SOIL SCIENCE IN THE LIGHT OF THE LANGUAGE LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract.

Problem Statement and Purpose. The most relevant «language» law of Ukraine is «On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the state language». One of its tasks is to use the language in accordance with the requirements of Ukrainian spelling and other standards of the state language; to use of Ukrainian words, phrases and terms instead of foreign ones, raising the level of awareness of citizens about them. The purpose of the study is to analyze the changes in Ukrainian soil science terminology in the XX-th century; to inform the scientific community, citizens about the forgotten Ukrainian soil phrases and terms, to «reanimate» some of them.

Data & Methods. Research methods: analysis and synthesis, comparative, comparative-historical, descriptive, source analysis. We can learn the most of the Ukrainian soil science terminology from the works of scientists of the 20–30's years of the XX century. H. H. Makhov's monograph «Soils of Ukraine» (1930) we consider to be the most authoritative scientific publication of that period.

Results. The article presents Ukrainian soil science terms of the period of «Ukrainization» and their modern interpretation, as well as terms in dictionaries of different years of publications. The origin and development of some soil science terms (*podzolization, capillary border, chernozem, podzol*) are analyzed. It is proposed to use *popeliasti soils* and words derived from it instead of the term *podzolic soils* in Ukraine (*spopil'nennia, popil'niaky* etc.), as well as to return the terms *pozem, verstva, proverstky, verstvuvatist'*, etc. to scientific use. The novelty of the study lies in the analysis of changes that have taken place in the Ukrainian soil science terminology, substantiation of the expediency of returning some forgotten phrases and terms. The need to preserve the identity of the Ukrainian language, in particular in soil science, was emphasized.

Keywords: soil science, soils, language legislation, terms, spelling, dictionaries.